

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ПОМІРНОСТІ ДІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 81'367.625:821.161.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).103–109

Вакалюк І. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті здійснено аналіз дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові. Дослідження проведено на основі суцільної вибірки синтаксичних конструкцій із дієслівними грамами помірної інтенсивності дії з творів художньої літератури XIX–XXI століть.

У роботі застосовано новий підхід до вивчення дієслівної кількості та засобів її вираження. Запропоновано модель інтерпретації реалізованих в українській літературній мові квантитативних значень, побудованих на співвідношеннях загального кількісного значення (поняттєвої основи лінгвістичної кількості) і категорії інтервалу; оскільки інтервал є базовим рівнем категорії темпоральності, то кількісна ознака дії має темпоральну основу, а дієслівна квантитативність постає як кількісна характеристика дії. Концепція категорії інтервалу дає змогу проникнути в природу та значення дієслова, зокрема його квантитативного складника.

Виокремлено семантико-граматичну групу дієслів із семантикою помірності дії та обґрунтовано класифікаційні межі цієї категорії. Визначено інваріантну ознаку семантико-граматичної групи дієслів із помірною інтенсивністю дії. Охарактеризовано функціонально-семантичні особливості дієслівних грамем із семантикою помірності дії за семантико-граматичними типами. Встановлено та описано підгрупи на позначення помірності ступеня вияву інтенсивності дії.

Здійснено аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження помірної інтенсивності дії. Виявлено особливості та продуктивність використання синтетичних та аналітичних засобів помірності дії. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Виявлено, що інтенсивність може бути закладена іманентно у значенні дієслова, а також виражатися за допомогою афіксації та експліцитними маркерами обставинного типу. Важливе місце у формуванні кола значень інтенсивності дії належить також контексту.

Ключові слова: дієслово, інтенсивність дії, помірність дії, інтервал, архісема, семантико-граматичний тип, засіб.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку функційно-категорійної граматики значну увагу вчених привертає складна різноаспектна природа дієслова. В україністиці категорії інтенсивності присвятили свої праці В. Барчук, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, В. Русанівський, С. Соколова, О. Попенко. Чимало залишається дискусійних питань щодо особливостей типів інтервальних значень дієслова, зокрема помірної інтенсивності дії, у сукупності його семантичних та функційних ознак.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві категорію інтенсивності у взаємозв'язку із суміжними категоріями (градуальністю, експресивністю, оцінкою) вивчали такі науковці: Л. Марчук аналізує префіксацію як словотвірний засіб створення градації [Марчук 2018]; Л. Дідун розглядає фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності [Дідун 2016]; Ю. Ткаченко вивчає дієслівну вербалізацію градуальної семантики [Ткаченко 2016]. Дисертаційне дослідження Д. Ігнатенка присвячене зіставному вивченню фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська) [Ігнатенко 2016]. У зарубіжній лінгвістиці на матеріалі російської мови О. Бондарко трактує інтенсивність як мовну категорію в системі поняття аспектуальності і конкретних виявів семантики способів (родів) ді-

єслівної дії [Бондарко 2001, с. 40–45]. С. Родіонова характеризує інтенсивність як семантичну категорію [Родіонова 2004, с. 159–160].

Мета статті – схарактеризувати семантику дієслів із помірною інтенсивністю дії та з'ясувати засоби її вираження.

Методи та методика дослідження. Для аналізу матеріалу дослідження використовуємо описовий метод, оскільки для всебічного опрацювання функціонально-семантичних особливостей квантитативних дієслівних грамем із семантикою помірної інтенсивності дії необхідно здійснити не тільки покроковий аналіз їхньої структури, семантики та формальних варіантів, а й визначити функціонально-співвідносні та диференційні ознаки. Послідовний опис структури досліджуваних одиниць передбачає використання методу структурного аналізу, який можна розглядати як різновид описового. Щоб розв'язати проблему співвідношення граматичного і лексичного значень інтервального префікса, що може вказувати на різні значення, звертаємося до трансформаційного аналізу для того, щоб виявити, як зберігається чи трансформується домінують значення зі зміною форми. Адже часто недостатньо уваги приділяють аналітичним засобам, натомість семантику дієслова розглядають тільки в межах синтетичних форм. Трансформаційний аналіз дає можливість функціонально співвіднести граматичний потенціал обох різновидів грамем.

Виклад основного матеріалу. В українській граматиці прийнятним є підхід, згідно з яким дієслівну кількість (і членовану, і нечленовану) трактують через вид, однак уважаємо, що статичне результативне значення доконаного виду безпосереднього впливу на реалізацію дієслівної квантитативності не виявляє. Так, мовні засоби нерідко є її виразниками інтенсивності (*горювати* – *нагорюватися* – достатність дії; *хвилюватися* – *розхвилюватися* – надмірність дії – префікси *на-*, *роз-* служать також для вираження виду дієслова), однак ці категорії не перебувають між собою у відношенні семіологічної залежності.

Видоцентрична теорія слов'янського дієслова не давала змогу проникнути в сутність власне дієслівної семантики, оскільки підкладала під будь-яке дієслівне значення видову основу. У видовому значенні важко ідентифікувати квантитативну семантику, наприклад, у грамеми доконаного виду; тоді як у слов'янському мовознавстві за домінування концепції русистів вид визначали як аспектуальне значення (див.: [Бондарко 1987; Ачилова 2008]). Проте саме аспектуальність як видова лінгвістична категорія отримала у слов'янському мовознавстві чи не найширший спектр інтерпретацій. Це зумовлено тривалим домінуванням російської аспектологічної теорії. Концепцію Ю. Маслова та О. Бондарка прийняли більшість українських мовознавців (О. Ачилова, А. Загнітко, С. Соколова та ін.).

В українському мовознавстві є традиція визначати найнижчий рівень інтенсивності недостатнім [Вихованець 2004, с. 239]. Проте, на думку В. Барчука, «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присолити*, *підкосити*, *надсипати*, *надщербити* (префікси *під-*, *над-*, *при-*); при збільшенні інтенсивності дії її мети не буде досягнуто. Об'єктивно цей рівень інтенсивності дії визначаємо як помірний: «*Я послухався, підмалював Йосифові вуха й подався з портретом додому*» (Р. Іваничук) – дія помірна, однак з погляду суб'єкта достатня для реалізації мети» [Барчук 2011].

Особливий інтерес викликає реалізація категорії інтенсивності дії в структурі дієслівної грамеми. Специфіка її репрезентації виявляється в тому, що «кількісна характеристика закладена в семантиці українського дієслова як темпоральна ознака, що виявляє один із аспектів дієслівної квантитативності – нечленовану кількість та представлена як різновид семантики інтервалу» [Барчук 2011, с. 127]. Дієслівна квантитативність є компонентом значення тривання – інваріантної семантики морфологічного класу дієслів; вона має два різновиди: ітеративність та інтенсивність [там само 2011, с. 141–145]. Кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дії, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надмірну дії [там само 2011, с. 170]. Отож внутрішню семантику дієслова, тобто кількісне вираженого тривання чи дієвості, характеризуємо як реалізацію семантики інтервалу. З погляду семантики квантитативності дієслова із

семантикою інтенсивності дії мають функціональні різновиди, представлені грамемами недостатності, достатності, помірності та надмірності дії; водночас в основі кожного із типів лежить узагальнене значення ітерації. Ми вважаємо, що саме такий підхід до трактування дієслівної інтенсивності та встановлення її семантичних різновидів є продуктивним у сучасній граматиці.

Помірність дії – це один із різновидів інтенсивності. Помірність виражається меншою за норму, але адекватною щодо потреби реалізації, квантитативністю (кількістю сили дії) у визначених умовах. Тобто при відборі означених дієслів головна увага звертається саме на цей аспект їхнього значення. Форми помірної інтенсивності дієслівної дії репрезентують як синтетичний, так і аналітичний способи вираження грамаічного значення.

Лінгвісти відзначають різноманіття засобів вираження категорії інтенсивності. В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, до яких належать синтетичні засоби – префікси, аналітичні – конкретизатори з різним рівнем експлікації «сили дії», а також семантико-синтаксична структура речення.

Спеціалізованим синтетичним засобом в українській мові вираження помірної інтенсивності дії у структурі квантитативних дієслів є префікс *по-*. Формант *по-* може виражати «семантику помірної інтенсивності дії» [Барчук, с. 170], «неповного, слабкого вияву дії» [Вихованець 2004, с. 28]; «значення обмеженості дії в часі: *посидіти*, *попрацювати* і под'. [Русанівський 1979, с. 271]. Своє чергою В. Русанівський вказує, що префікс *по-* виступає показником ступеня вияву ознаки дії, а саме, підсилює значення її помірного вияву [Русанівський 1979, с. 248].

Значення помірного ступеня вияву дії може підсилюватися й відповідними суфіксами. Про це говорить К. Городенська: «дієслова з префіксом *по-* і суфіксом *-ува-* мають значення «дія здійснюється час від часу і не дуже інтенсивно»»: *поблискувати*, *погейкувати* [Вихованець 2004, с. 313]. Префіксально-суфіксальні форманти, приєднуючись до твірних дієслівних основ, по-різному модифікують їх значення: змінюють або інтенсивність дії, або характер протікання дії в часі: *кашляти* – *покашлювати* [Русанівський 1979, с. 313].

Значення помірної інтенсивності дії виражається за допомогою префіксів *при-*, *під-*, *над-*, однак для однозначного виявлення ними семантики помірності дії переважно потрібен контекст. К. Городенська дієслівні форми з формантами *при-*, *під-*, *над-* зараховує до найнижчого рівня – «неповного, слабкого вияву дії», тобто недостатньої інтенсивності дії [Вихованець 2004]. Ю. Ткаченко також вважає, що «префікси *по-*, *недо-*, *при-*, *над-* (*наді-*) вказують на низький ступінь вияву ознаки дії: *поблискувати*, *недоідати*, *пригубити*, *підглядати*, *надломити*, *надірвати*» [Ткаченко 2016]. В. Барчук зазначає, що «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присоли-*

ти, підкосити, надщербити» [Барчук 2011, с. 169], проте зауважує, що коло дієслів, яким він надає цього значення, обмежене.

Встановлено, що дієслова з префіксами *при-*, *над-* та дієслова з префіксом *під-* і суфіксом *-ува-* (*-юва-*) є виразниками помірності дії, експлікують сему 'злегка, не в повну силу здійснювати дію, супроводжуючи іншу дію'. В. Русанівський стверджує, що дієслова зі значенням стану, набуваючи цього префікса (*при-*), «передають значення неповноти вияву ознаки» [Русанівський 1979, с. 260] та вживаються у двох значеннях: «просторовому і міри вияву ознаки» [там само, с. 249]; у більшості випадків його використання зафіксоване в просторовому значенні. На думку С. Соколової, «префікс *при-* надає значення неповноти вияву основам із значенням зміни стану суб'єкта (об'єкта) [Соколова 2003, с. 36].

Отож дієслова з префіксами *при-*, *над-*, *під-* позначають дію, яка здійснюється 'не в повну силу і супроводжує іншу', тобто помірної інтенсивності дію, та водночас аналіз матеріалу засвідчив, що часто визначальну роль має семна структура його кореневої морфеми. Отож клас дієслів із помірною інтенсивністю розширює спектр відповідних префіксів.

Вважаємо, що аналіз варто здійснювати за типологією семантико-граматичного типу (СГТ). Для виокремлення семантико-граматичного типу (СГТ) дієслів із семантикою помірності дії передусім необхідно обґрунтувати класифікаційні межі цієї категорії. У мовознавстві вважають, що СГТ «має у своїй основі лексико-граматичну семантику кореневої морфеми, яка визначає акціональну природу дієслівної грамеми» [Барчук 2011, с. 78]. Інваріантна ознака СГТ дієслів із семантикою помірної дії представлена однією архісемою. Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'трохи менше за норму, неповний вияв дії'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як помірна, незначної сили. Детальний опис дієслів дозволив нам об'єднати у підгрупи з однаковими чи близькими семантичними відношеннями.

I. Підгрупу «Конкретні дії та процеси» утворюють дієслова, які позначають такі особливості дії:

– фізична дія, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Дядя Гриша... **помочив** ганчірочку й викрутив її» (А. Головка, СУМ. Т. 7. с. 135); «Виліз маляр] із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, **підмалював**, як там швець надряпав» (Г. Квітка-Основ'яненко, СУМ. Т. 6. с. 454); «Стіна тріснула, розійшлася, балки **підгнивали** – падали» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 414); «Снідиця це добра, але я з неї вироста... – То нічого, панно! Я **надточу**» (Л. Українка, СУМ. Т. 5. с. 80); «Він схотів листа, **надірвав обгортку**» (О. Полторацький, СУМ. Т. 5. с. 77); «Лукаш хоче **надрізати** ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку» (Л. Українка. СУМ. Т. 5. с. 77); «Певно, буде їхати або митрополит, або губернатор, коли добре засипають рівчаки. Якби ждали якого архієрея, то тільки **притрусили** б потрошку рівчаки та вибої...» (І. Нечуй-Левицький, СУМ.

Т. 8. с. 69); «Він таки знову щось помацав у моторі, щось наче **підкрутив**, брязнув капотом...» (Л. Смілянський, СУМ. Т. 6. с. 445); «Олеся наділа білу сукню, а мати **причісувала** та **прибирала** її голову» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 8. с. 100);

– фізична дія, яка поширюється не на весь об'єкт, а тільки на його частину: «Дівчата брали по тістечку, намагаючись узяти найменше, **надкушували** його несміливо, немов мишка гризнула, і клали поштито на тарілочку біля склянки з чаєм» (І. Вільде, СУМ. Т. 5. с. 77); «Вона було пиріжком у неділю наділить, а **надломиш** у садку вишню, то за чуприну помиче» (М. Вовчок, СУМ. Т. 5. с. 72);

– фізична дія без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Дівчата на луці гребли, А парубки копиці клали, Та, знай, на сонце **позирали**, Та нісенітницю верзли» (Т. Шевченко, СУМ. Т. 6. С. 813); «Якась стара жінка... **підтанцює** в такт мелодії і плеще в долоні» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 512); «Степанович дістав люльку, **підсилав** тютюну, притоптав його великим пальцем і закури» (Л. Юхвід, СУМ. Т. 6. с. 492); «Яринка стояла за ворітьми і **пританцювала** на місці, бо в неї змерзли ноги» (О. Донченко, СУМ. Т. 8. с. 57);

– мовленнєва діяльність: «З людьми й словечка не промовить [доня], а перед батьком розпускає язика, **побріхує**... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 626); «Огляд робить Буйко, Кость Назарович здебільшого тільки **підтакує** (Я. Баш, СУМ. Т. 6. с. 512); «–Дай вам, Господи, і з роси, і з води, – **приговорювала** Мартоха, кланяючись» (Л. Українка, СУМ. Т. 7. с. 593); «В кімнаті на лежанці сиділа стара, гойдала унука, посадивши в колісці, та **приспівувала** дитячих пісень» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 1. с. 85);

– розумова діяльність: «У вищих класах гімназії він навіть заробляв децю, **підчучуючи** молодших та менше здібних учеників [учнів]» (І. Франко, СУМ. Т. 6. с. 520);

– волевиявлення, бажання, емпатію: «Тільки він один і сміявся на полі та іноді **підхихикував** лановий (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 521); «Він пригощав гостей... **припрошував** їсти, не соромитись» (В. Кучер, СУМ. Т. 7. с. 717);

– акустичні явища (звуки або дії): «Він сидів у сільраді та **подзвонював** телефоном у район» (В. Кучер, СУМ. Т. 6. с. 740); «Одначе вони постогнали, погомоніли й таки мусили платити» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 7. с. 377).

II. Дієслова підгрупи «Стан людини та її ментальна діяльність» реалізують значення:

– зміна фізичного стану суб'єкта: «Застуджений Василько з кожним днем усе дужче кашляв, а щоденні переходи не давали ніякої змоги **підлікувати** його» (П. Панч, СУМ. Т. 6. с. 450); «Ще по панських дворах вони [дворові] позивкали в горіліці киснути, її п'яним хмелем **підсолоджувати** своє гірке життя» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 505); «Отаман вже й рушити з місця не міг – Його **надломила** чарчина остання» (Л. Первомайський, СУМ. Т. 5. с. 72); «Кілька місяців переховування

по очертах і нетрях **надломил** вже його молоде здоров'я» (І. Ле, СУМ. Т. 5. с. 72);

– зміна емоційного (душевного) стану суб'єкта: «...він злегка, ледве помітно **похмурювався**...» (В. Винниченко, СУМ. Т. 7. с. 453); «Щодня вона заходила в свою хату. **Посумує, пожуриється** сама собі, заплаче та й піде» (П. Мирний, СУМ. Т. 7. с. 391); «Серце **підшиптувало** їй недобре» (В. Гжицький, СУМ. Т. 6. с. 526); «Все разом не дало Семенові снувати далі чорні думки: йому **підкралася** під серце легенька жалість» (Л. Мартович, СУМ. Т. 6. с. 442); «Туга і горе Глібовому синові серце **надриває**» (П. Мирний, СУМ. Т. 5. с. 77);

– зміна зовнішнього вигляду суб'єкта: «Його великі, тепер зовсім білі, безкровні уста ще **порушувалися**, немов говорили щось...» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 298); «—Треба було децю **підфарбувати** перед великоднем — взяла [маляра]» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 520); «Глибокі морщини на чолі свідчили ясно, що нещастя **надломило** того колись сильного і сміливого чоловіка» (І. Франко, СУМ. Т. 5. с. 72);

– фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «**Помордувався, помарудився** дідусь біля машини, і вона ожила: запчихала, загула, затремтіла...» (М. Стельмах, СУМ. Т. 7. с. 133); «**Вертався** Іван на Дарусине подвір'я і брався спершу за сокиру: паркан **поправити**, хвіртку **підлагодити**, дров наколотити» (М. Магіос, СУМ. Т. 7. с. 222); «Коли ж ти встиг йому гудзики **підрізати**? – запитали хлопці...» (М. Руденко, СУМ. Т. 6. с. 491); «Згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, **підчистити** лозу» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 525);

– емоційно-моральний вплив: «З незвичайної делікатності дідусь дивувались і потроху **підсміювалися**» (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 503); «Вутанька прудко відскочила від нього вбік. – Бач, як вона від тебе, – **під'юджували** вугруватого з натовпу» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 528).

III. «Переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

– рух суб'єкта (суб'єктів): «**Вернувся** [Вітя] до двору, **походив, поникав**; зайшов у пасіку, ліг горілиць на траві» (С. Васильченко, СУМ. Т. 7. с. 455); «[Хлопець:] Діду! Піду я по лісу **поброжу** [поброджу]» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 627); «З темряви **підповзали** бійці і зупинились мовчки навколо, не підіймаючи голів од землі» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 484); «Невідомо, чим би кінчилася ця бійка, коли б не **надбігли** млинарські робітники» (Ю. Смолич, СУМ. Т. 5. с. 62); «**Бив себе** [Юр] в груди і знов **приповзав** на колінах до постелі, знов цілував хворій висохлі білі ноги» (Г. Хоткевич, СУМ. Т. 7. с. 714); «Інші хлопці й дівчата приходять до школи раніше, щоб **побігати** перед уроками» (П. Автомонов, СУМ. Т. 6. с. 614); «Хата усе наповнялася людьми, що **надходили**» (М. Вовчок, СУМ. Т. 5. с. 83);

– рух, зміна положення в просторі: «Мало не плачучи, стояла тітка Дарка, а за пару кроків од неї... **підскакував** ... підсвинок» (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 501).

IV. «Зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «А мені здається, що не буде [дощу]. Отак **погримить-погримить** та й мине» (С. Васильченко, СУМ. Т. 6. с. 723); «Спокійно й умиростворено **поспівували** у кущах пташки...» (В. Шевчук, СУМ. Т. 5. с. 196); «Сіро і сутно [сутінно] ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її **підмочили**» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 459); «[Пастух:] Якби добре сонечко пригріло, то все б таки хоч трошечки **підтала** [шкляна гора]» (Л. Українка, СУМ. Т. 6. с. 512); «Уже пече, і з небокраю в рубіни сонце криє шлях. По-весняному **прикладє** мутна вода по вечорах» (В. Сосюра, СУМ. Т. 7. с. 668); «Ніхто його [Лева] вже не боїться, Усяк безпечно йде дивиться.. — А ти, запевне, не посміє? — Йому [Ослові] **підсміює** Лисця» (Л. Глібов, СУМ. Т. 6. с. 503); «Вітер віє, **повіває**. Що гілками **похитає**.. То жолуді ті, мов град, Густо з конарів летять» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 448).

Продуктивними формами дієслова в зазначеній функції є дієприслівники: «Взялися за руки й крутились у танку, повільно, м'яко, зграбно **похитуючись**...» (В. Шевчук, СУМ. Т. 7. с. 645); «Навіз [корчмар] більше горілки та споював людей, **підсипаючи** до розбавленої водою горілки.. тютюну, щоб міцнішою здавалася...» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 478); «Олександра, **приспівуючи** та **пританцювуючи**, побігла до своєї торбини й сіла полуднувати з сапальницями» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 8. с. 31); «Еге, гм, еге! — воркотів він під носом, **підкручуючи** свої сивіючі вуса і не зводячи з мене ані на хвилину своїх блискучих малих очей» (Ольга Кобилянська, СУМ. Т. 6. с. 445); «Павло віддав листа і за хвилину біг уже шпаркою ходою взгору вулицею, **поспівуючи** тихенько щось досить бравурне» (Л. Українка, СУМ. Т. 7. с. 355); «Попереду йшов Курлов, **присвічуючи** собі під ноги потайним трофейним ліхтариком» (Л. Первомайський, СУМ. Т. 8. с. 14).

Реалізація значення помірності дії в конкретній мовленнєвій ситуації представлена ускладненою структурою. У мові це значення реалізується на семантико-синтаксичному рівні.

Конкретизатори в комплексі з префіксальними дієсловами увиразнюють семантику помірності дії, однак домінуюча роль належить синтетичним формам: «Коло скрині поралася Мар'яна: **перекладала** щось... роздивлялась до світла й **тихо приспівувала**» (С. Васильченко, СУМ. Т. 8. с. 31); «Степан лежав поруч із Тарасом, **зрідка покашлював**» (Є. Куртяк, СУМ. Т. 7. с. 18); «Він подав Яшкові сопліку, і той пильно почав оглядати її. Узв'яз у рот і **посвистів трохи**» (А. Головка, СУМ. Т. 7. с. 310); «Фрунзе в задумі **злегка постукував** пальцями по карті» (О. Гончар, СУМ. Т. 7. с. 383); «Цей дощик радість всім велика. Земля посохла була от він її змочив; Травицю **трохи підживив**» (Л. Глібов, СУМ. Т. 6. с. 426); «Від Дніпра **ледь повівав** теплий низовий вітер» (С. Скляренко, СУМ. Т. 4. с. 468).

Продуктивну групу становлять прислівники міри і ступеня (*трохи (трошки), злегка, ледь*). Часто використовується прислівник *трохи*. За СУМ *трохи*: 'до деякої міри; злегка, не дуже сильно' [СУМ, Т. 10. с. 286]: «З досади висунула вона галушки з печі, **вспала трохи** в миску, сама сіла вечеряти» (П. Мирний, СУМ. Т. 1. с. 766); «Міністр...*трохи гаркавив*, вимовляючи французькі слова» (Ю. Яновський, СУМ. Т. 2. с. 31); «Як дошкулить невітський біл, він [велет] *трохи ворухнеться*, по тілу корчі пробіжать, уся земля здригнеться» (Л. Українка, СУМ. Т. 1. с. 743).

Функцію конкретизатора виконують прислівники *помалу, помаленьку, поволі, повільно, звільна*: «*Поволі я блудив* містом своєї юності» (В. Стус, СУМ. Т. 1. с. 203); «Вінок уже замовлено, і гроші на нього *помалу збираються*» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 3. с. 435); «Кінь, однак, не кватився і, видно, звук уже до штурханців і батогів, **волік поволі** підірвані ноги по нерівній дорозі» (Н. Кобринська, СУМ. Т. 1. с. 730); «Так міркуючи, ключник *звільна посувався* коридором...» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 388); «*Карпо йшов помаленьку*, скося поглядаючи на Довбишів двір» (І. Нечуй-Невицький, СУМ. Т. 4. с. 53).

Зафіксовано конструкції, у яких вжито по два прислівники-конкретизатори: «*Повільно, не поспішаючи*. Юра *помалу, обережно брів* по воді» (І. Франко, СУМ. Т. 1. с. 238); «Здоров'я *поверталось до Остапа поволі, сили прибували по краплині*» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 7. С. 563); «*Читаю помалесеньку, виразно, поважно*» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 1. С. 124); «*Капітан помаленьку, смакуючи краплину за краплиною, пив* вино зі своєї чарки, *щоби показатися супокійним і замаскувати смертельну блідість, що ... розливалася по всім*

його лиці» (І. Франко, СУМ. Т. 6. с. 369); «*Спочатку танцювали повільно, плавно, мов хитались од вітру*» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 10. с. 36).

Висновки. Квантитативність як вияв сили дії виражена інтенсивністю: недостатні, помірні, достатні, надмірні дії. У граматиці категорія інтенсивності є структурним компонентом більш загальної дієслівної категорії інтервалу. Дієслова з помірною інтенсивністю дії об'єднані архісемою 'трохи менше за норму, неповний вияв дії'. Часто ключову роль у вираженні значення інтервалу відіграє семантика кореневої морфемі дієслова. Аналіз матеріалу засвідчив, що таку роль в експлікації помірності дії відіграє семантична структура дієслівної грами, яка визначає її акціональну природу і потенційно розширює семантико-граматичний тип дієслів із семантикою помірності дії.

Спеціалізованими засобами вираження помірної інтенсивності дії є префікси *по-, під-, над-, при-*, суфікси *-ува- (-юва-)*. Основна функція – помірний вияв дії. Продуктивно вживається префікс *по-*. Кількісно меншу групу формують дієслова з префіксами *під-, над-, при-*, але цілком обґрунтовано розглядати їх як один із засобів творення синтетичної форми дієслів на позначення помірного ступеня вияву кількості дії.

У ролі конкретизаторів на позначення помірної інтенсивності дії вживаються припрідикатні прислівники міри і ступеня *трохи, помалу, поволі, зрідка*, які є продуктивними в аналізованому матеріалі. Із безпрефіксними дієсловами вони виступають як самостійні синтаксичні засоби вираження помірності дії; у комплексі з префіксальними дієсловами є додатковим експлікатором інтенсивності дії, увиразнюють її помірність.

Література

1. Ачилова О.Л. Категорійна семантика кратності в системі мови та художньому тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2008. 20 с.
2. Барчук В.М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
3. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Москва: Едиториал УРСС, 2001. 348 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.
5. Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / Словотвір сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1979. С. 285–313.
6. Дідун Л.І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2016. 21 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.
8. Ігнатенко Д.С. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Вінниця, 2018. 21 с.
9. Марчук Л.М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 34 с.
10. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005. 21 с.
11. Родионова С.Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий. Славянский вестник. Вып. 2. Москва: МАКС Пресс, 2004. С. 303–308.
12. Русанівський В.М. Префіксальний словотвір / Словотвір сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1979. С. 228–284.
13. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2003. 283 с.

14. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
15. Ткаченко Ю.В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова Київ, 2016. 226 с.
16. Удовенко І.В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Одеса, 2004. 23 с.

References

1. Achylova O.L. (2008) *Katehoriina semantyka kratnosti v systemi movy ta khudozhnomu teksti* [Categorical semantics of multiplicity in the system language and in the literary text]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Barchuk V.M. (2011) *Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys* [Grammatical temporality: Interval. Tense. Taxis]. Ivano-Frankivsk: Simyk. 416 s. [in Ukrainian].
3. Bondarko A.V. (1987) *Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Vvedeniye, aspektualnost, vremennaya lokalizovannost, taksys* [Theory of functional grammar: Introduction. Aspect. Temporary localization, taxis]. Moskva: Yedytoryal URSS, 2001. 348 s. [in Russian].
4. Vykhovanets I., Horodenska K. (2004) *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology Ukrainian Language]. Kyiv: Pulsary. 398 s. [in Ukrainian].
5. Horodenska K.H. (1979) *Prefiksallyno-sufiksallyni slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy* [Prefix word formation / Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. S.285–313 [in Ukrainian].
6. Didun L.I. (2016) *Frazeolohizmy iz semantikoii intensyvnosti v suchasni ukrainskii literaturnii movi* [Phrasemes with semantics of intensity in modern Ukrainian literary language]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
7. Zahnitko A.P. (1996) *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia* [Theoretical grammar Ukrainian Language: morphology]. Donetsk: DonDU. 435 s. [in Ukrainian].
8. Ihnatenko D.Ye. (2018) *Frazeolohichni odyntysi na poznachennia intensyvnosti dii ta stanu v anhliiskii, nimetskii, rosiiskii ta ukrainskii movakh* [Phraseological Units Indicating the Intensity of Action and State in English, German, Russian and Ukrainian]: PhD the author's abstract: 10.02.17 – porivnialno-istorychne i typolohichne movoznavstvo. Vinnytsia. 21 s. [in Ukrainian].
9. Marchuk L.M. (2018) *Katehoriia hradatsii v suchasni ukrainskii literaturnii movi* [Category of gradation in modern Ukrainian literary language]: PhD the author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 34 s. [in Ukrainian].
10. Popenko O.M. (2005) *Funktsionalno-semantychna katehoriia intensyvnosti dii* [Category of intensity in modern Ukrainian literary language]: PhD author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
11. Rodyonova S.E. (2004) *Intensivnost i ee mesto v riadu drugikh semanticheskikh katehori* [Intensity and its place among other semantic categories]. Slavianskiy vestnik. Vyp. 2. Moskva: MAKS Press. S. 303–308 [in Russian].
12. Rusanivskiy V.M. (1979) *Prefiksallyni slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy* [Prefix word formation / Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. S. 228–284 [in Ukrainian].
13. Sokolova S.O. (2003) *Prefiksallyni slovotvir diiesliv u suchasni ukrainskii movi* [Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Nauk. dumka. 283 s. [in Ukrainian].
14. *Slovyk ukrainskoi movy: V 11 t* [The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].
15. Tkachenko Yu.V. (2016) *Diieslivna verbalizatsiia hradualnoi semantyki v suchasni ukrainskii movi* [Verbal verbalisation of gradual semantics of verbs in modern Ukrainian language]: manuscript. Kyiv. 226 s. [in Ukrainian].
16. Udoenko I.V. (2004) *Strukturno-semantychni ta funktsionalni osoblyvosti frantsuzkykh intensyfykatoriv protsesualnoi oznaky* [Structural-semantic and functional features of French intensifiers of procedural feature]: PhD the author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Odessa. 23 s. [in Ukrainian].

FUNCTIONAL-SEMANTIC PECULIARITIES VERBS OF MODERATION ACTION IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Abstract. In the article analyzed the verbs with semantics of moderation in modern Ukrainian literary language. The nature of the intensity of action and his place in the semantics of verb are determined. The research is based on a continuous sample of syntactic constructions the verbs with semantics of moderation from the works of fiction of the 19th–21st Centuries.

Studying the verbal quantity and means of its expression, a new approach was used in this paper. It is proposed a model of interpretation of quantitative meanings which are realized in the Ukrainian literary language, based on the ratios of the total quantitative value (conceptual basis of the linguistic quantity) and the interval category; whereas the interval is the basic degree of the category of temporality, the quantitative feature of action has a temporal basis, and verbal quantitative appears as a quantitative characteristic of an action. The concept of an interval category allows you to penetrate into the nature and meaning of the verb, in particular into its quantitative component.

The semantical-grammatic group the moderate degree of manifestation of the intensity of action are singled out. The

dominant seme are identified. The main semantical-grammatic types of intensive verbs are determined. Their classification are characterized. Subgroups to indicate the moderate degree of manifestation of the intensive of action are identified and described.

The analytic and synthetic means of expressing of sufficient intensity action on the special definitions are described in the paper. The intensive action verb are characterized by internal intensive definitions and syntactic compatibility. The article presents the results of the semantic and structural analysis of units.

It was found that intensity can be inherent in the meaning of the verb and can be also expressed by means of affixation and explicit markers of the contingent type. A context takes an important place in the formation of a range of meanings of intensity of an action.

Keywords: verb, intensity action, moderation, interval, semantical-grammatic type, dominant seme, mean.

© Вакалюк І., 2021 р.

Іванна Вакалюк – кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету, Івано-Франківськ, Україна; v-ivanna@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4649-5187>

Ivanna Vakaliuk – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Lecturer at the Department of Linguistics, Ivano-Frankivsk National Medical University; Ivano-Frankivsk, Ukraine; v-ivanna@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4649-5187>